

Dochody ludności Polski oraz proporcje w ich rozdysponowaniu w świetle badań budżetów gospodarstw domowych

Wiele danych statystycznych wskazuje na to, że od kilku lat w Polsce nasila się dyferencjacja dochodowa, łączy się z tym wzrost ubóstwa. Bardzo wielu rodzin nie stać na odkładanie części dochodów w celu zabezpieczenia potrzeb przyszłych. Tymczasem oszczędzanie i inne czynności ochronne podejmowane przez osoby są w gospodarce rynkowej integralnym jej elementem. Obecna polityka społeczna państwa upatruje poprawy ekonomicznej sytuacji rodziny – zwłaszcza w dłuższej perspektywie – nie tyle przez bezpośrednią pomoc na jej rzecz, ile przez wzmacnianie jej samodzielności czy wręcz samowystarczalności ekonomicznej. W artykule niniejszym podejmuje się próbę dochodowej oceny sytuacji społeczno-ekonomicznych grup ludności Polski. Poddano także analizie proporcje w rozdysponowywaniu dochodów ze zwróceniem uwagi na zdolności do oszczędzania.

Wyjątkowo dobrym i obiecującym źródłem danych do rozwijania analiz z tego zakresu są wyniki reprezentacyjnych badań budżetów gospodarstw domowych. Badania te prowadzi systematycznie Główny Urząd Statystyczny już od ponad 40. lat.

Wielkość i struktura łącznego strumienia dochodów

Wielkość strumienia dochodów¹ przypadająca na 1 osobę w Polsce wynosiła w 1998 roku 523 zł miesięcznie, w 1999 roku 560 zł, a w 2000 roku 611 zł. Są to kwoty przypadające statystycznie na każdą osobę, zarówno pracującą, jak i niepracującą, a w tym utrzymywaną.

¹ Chodzi o dochód rozporządzalny, przez który rozumie się w badaniach budżetów domowych ten dochód gospodarstwa domowego (pieniężny i niepieniężny), który może być przeznaczony na wydatki lub na przyrost oszczędności, lub spłatę zadłużenia.

W łącznym strumieniu dochodów ogółu gospodarstw domowych największy udział mają dochody z pracy najemnej – 47,7%. Kolejne pozycje zajmują emerytury i renty – łącznie aż 27,7% (tab. 1).

Tabela 1

Wielkość i struktura strumienia dochodów w 2000 r.

Wyszczególnienie	Miesięcznie w zł na 1 osobę	W procentach
Dochód rozporządzalny (bez podatku)	610,51	100,0
Dochód z pracy najemnej	290,99	47,7
Dochód z ind. Gosp. Rolnego (działki)	32,75	5,4
Dochód z pracy na rachunek własny	52,81	8,7
Emerytury	105,55	17,3
Renty inwalidzkie, rodzinne i inne z ZUS	63,65	10,4
Zasiłki dla bezrobotnych	5,53	0,9
Inne socjalne	23,86	3,9
Inne dochody	35,37	5,8

Źródło: Budżety gospodarstw domowych w 2000 r. GUS i obliczenia własne na podstawie indywidualnych wyników tych badań.

Dochody charakterystyczne dla gospodarki rynkowej, tj. dochody z działalności prowadzonej na własną rękę i dochody rolników indywidualnych, stanowią łącznie 14,1%. Z kolei składniki typowo socjalne, uzupełniające budżety domowe, zajmują w łącznym strumieniu dochodów ogółu gospodarstw domowych w sumie 4,8%, z czego 0,9% przypada na zasiłki dla bezrobotnych. Proporcje te – występujące w roku 2000 – ukształtowały się już w latach wcześniejszych. Wahania w kolejnych latach są nieznaczne i nie skłaniają do wniosku o istnieniu tendencji zmian, z wyjątkiem składników socjalnych, których udział powoli, ale systematycznie wzrasta (zmniejsza się natomiast udział innych dochodów, zwłaszcza rolniczych).

Można więc w podsumowaniu zauważyć, że strumień dochodów ludności Polski charakteryzuje duży udział emerytur i rent przy niewielkim, choć wznoszącym się udziale składników socjalnych, w tym prorodzinnych.

Gospodarstwo domowe uzupełniająco posiłkować się może zaciągniętym kredytem, wycofanymi oszczędnościami lub spieniężonymi rzeczami, które posiadało. Przychody te powiększają bieżące możliwości w zakresie nabycia dóbr konsumpcyjnych, są jednak w sposób oczywisty uwarunkowane; kredyt trzeba w przyszłości zwrócić, a oszczędności i rzeczy wcześniej zgromadzić.

Tego rodzaju przychody muszą więc mieć albo uzyskać pokrycie w dochodach, okresów minionych albo przyszłych.

Dane statystyczne pokazują, że w skali ogółu gospodarstw domowych zaciągane kredyty stanowią 4,6% miesięcznych obrotów, pobrane oszczędności 2,6%, spłacane kredyty 3,8%, a odłożone oszczędności tylko 1,6% (tab. 2).

Tabela 2

Kredyty i oszczędności w budżetach domowych w 2000 r.

Wyszczególnienie	Miesięcznie w zł na 1 osobę	W procentach
Razem przychody/rozchody	905	100,0
Dochód z podatkiem	671	74,1
Sprzedaż majątku	1	0,2
Lokaty oszczędnościowe wycofane	24	2,6
Kredyty i pożyczki zaciągnięte	42	4,6
Gotówka z poprzedniego miesiąca	167	18,5
Wydatki	584	64,5
Podatki	60	6,6
Zakup majątku (budynków, ziemi)	6	0,7
Lokaty oszczędnościowe odłożone	15	1,6
Kredyty i pożyczki spłacone	34	3,8
Gotówka na następny miesiąc	206	22,8

Źródło: Jak tabeli 1.

Niepokoją większe kwoty kredytu zaciąganego nad spłacanym, tym bardziej że występuje także wyraźna nadwyżka pobieranych oszczędności nad gromadzonymi – pomimo malejącej inflacji. Z kolei jednak duży udział w obrotach oraz przyrost wolnej gotówki przechodzącej z miesiąca na miesiąc wskazują na istnienie pewnych rezerw finansowych. Być może dobrze zaopatrzonego rynek, reklamy i „kuszące” oferty dóbr konsumpcyjnych przystaniają konieczność odkładania środków finansowych jako lokat na zabezpieczenie przyszłości.

Dochody w grupach społeczno-ekonomicznych

W 2000 roku, tak jak i w latach poprzednich, najkorzystniejszą sytuację miały gospodarstwa pracowników na stanowiskach nierobotniczych – dochód miesięczny 894 zł na 1 osobę, czyli o 284 zł większy niż przeciętny w całej zbiorowości, następnie osób utrzymujących się z działalności prowadzonej na

rachunek własny (własna firma, prywatna praktyka zawodowa itp.) – 795 zł. W porównaniu ze średnią w całej zbiorowości wielkości te stanowiły odpowiednio 147% i 130% (tab. 3).

Najgorszą sytuację dochodową miały osoby utrzymujące się z niezarobkowych źródeł utrzymania (chodzi tu o osoby, którym pozostały tylko takie źródła, jak zasiłki dla bezrobotnych, zasiłki z pomocy społecznej, dochody z własności itp.). Obserwujemy u nich dochód w wysokości zaledwie 348 zł miesięcznie na 1 osobę, czyli 57% w stosunku do średniej ogółem. Na uwagę zasługuje także poziom dochodu uzyskiwany przez rodziny rolników indywidualnych, który jest drugim dochodem w kolejności od najniższego – 456 zł. Niewiele wyższy jest dochód w rodzinach rolników dwuzawodowych – 484 zł. W stosunku do średniej ogólnej dochody te stanowiły odpowiednio tylko 75% i 79%.

Dochód w grupach emerytów oraz rencistów – wbrew wygłaszanej często opinii – nie plasuje ich jako relatywnie bardzo źle sytuowanych, wynosi odpowiednio 696 i 495 zł na osobę, co w stosunku do średniej stanowi odpowiednio 114% i 81%. Przyznać wszak trzeba, że sytuacja samych rencistów jest wyraźnie gorsza niż emerytów.

Wyżej analizowane wielkości przeciętne dochodów wskazują na wyraźne różnice międzygrupowe, oprócz tego w każdej z grup występuje spore wewnętrzne zróżnicowanie, czyli pomiędzy konkretnymi gospodarstwami. Największe jest ono wśród rolników, utrzymujących się z niezarobkowych źródeł i wśród gospodarstw nierobotniczych – wskaźniki zmienności przekraczają 100%. Na tę niejednorodność dwóch pierwszych grup wpływa zapewne duża niesystematyczność czy wręcz okazjonalność w uzyskiwaniu dochodów (tab. 3).

Z kolei najbardziej jednorodne pod względem dochodu na 1 osobę są gospodarstwa domowe emerytów, rencistów, a także robotnicze. Wskaźniki zmienności dochodu na 1 osobę są w tych grupach najniższe, oscylują wokół 50%.

Pośród różnorodnych potrzeb człowieka zaspokajanych w obrębie gospodarstwa domowego są takie, których obsługa finansowa nie zależy lub w małym stopniu zależy od liczby osób w gospodarstwie domowym (np. wyposażenie, utrzymanie domu). Wobec tego nie w każdym zakresie dochód w przeliczeniu na 1 osobę jest najlepszym miernikiem dostatku. Przydatny w analizach jest także dochód całego gospodarstwa jako podmiotu konsumpcji. Ta wielkość najkorzystniejsza jest w grupie gospodarstw osób pracujących na własny rachunek, dopiero drugie miejsce zajmują gospodarstwa nierobotnicze. Natomiast emeryci – mający dosyć wysoki poziom dochodu na 1 osobę – mają dochód całego gospodarstwa jako jeden z najniższych. Wynika to z tego, że gospodarstwa emerytów, a także rencistów, to najmniejsze jednostki pod względem liczby osób. Dla nich relatywnie większym ciężarem są więc tzw. stałe koszty utrzymania (tab. 3).

Tabela 3

Wybrane informacje o badanych gospodarstwach domowych w przekroju grup społeczno-ekonomicznych w 2000 r.

Wyszczególnienie	Ogółem	Robotnicze	Nierobotnicze	Dwuza-wodowe	Rolników	Prac. na wł. rach.	Emery-tów	Renci-stów	Utrz. się z niezar. źródeł
Liczba gospodarstw dom.	36 163	8 643	5 866	2 934	1 710	2 359	8 244	4 760	1 647
Przeciętna liczba osób	3,16	3,71	3,15	4,55	4,28	3,69	2,13	2,40	3,20
Miesięczny dochód gosp. dom. (bez podatku)	1 931	1 922	2 816	2 202	1 952	2 934	1 482	1 188	1 114
Dochód rozporządzalny w zł na 1 osobę/mies.	611	518	894	484	456	795	696	495	348
Dochód na 1 osobę w % średniej	100	85	147	79	75	130	114	81	57
Współczynnik zmienności dochodu na 1 os. w %	95	58	111	66	187	79	50	61	118
Ocena subiektywna dochodów	2,5	2,4	3,0	2,5	2,4	3,1	2,6	2,0	1,6
Poziom hipotetyczny doch. na 1 os. wskazywany jako „dobry”	926	765	1108	711	756	1025	1112	930	699

Źródło: Budżety gospodarstw domowych w 2000 r. i obliczenia własne na podstawie indywidualnych wyników tych badań.
Ocena subiektywna osiąganego dochodu w skali od 1 do 6: 1 – radzę sobie z wielką trudnością, ..., 6 – bardzo łatwo.

Dopełnieniem do analiz faktycznie kształtującego się poziomu dochodów jest tzw. samoocena sytuacji dokonywana przez głowy rodzin przy przyjęciu skali sześciopunktowej z wielkością 1 oznaczającą sytuację radzenia sobie przy posiadanych dochodach z wielką trudnością, 2 – trudnością, 3 – pewną trudnością, 4 – raczej łatwo, 5 – łatwo i 6 – bardzo łatwo (tab. 3).

W ujęciu średnim dla całej zbiorowości rodzin samoocena wyrażona liczbą 2,5 wskazuje na odczuwane przez większość respondentów trudności w radzeniu sobie przy aktualnie osiąganym dochodzie. W przekroju grup najwyższą ocenę wystawiają sobie pracujący na własny rachunek (ocena 3,1), a drugą w kolejności ocenę – rodziny osób zajmujących stanowiska nierobotnicze (ocena 3,0). Przypomnijmy, że uzyskiwany dochód na osobę szereguje te grupy w odwrotnej kolejności.

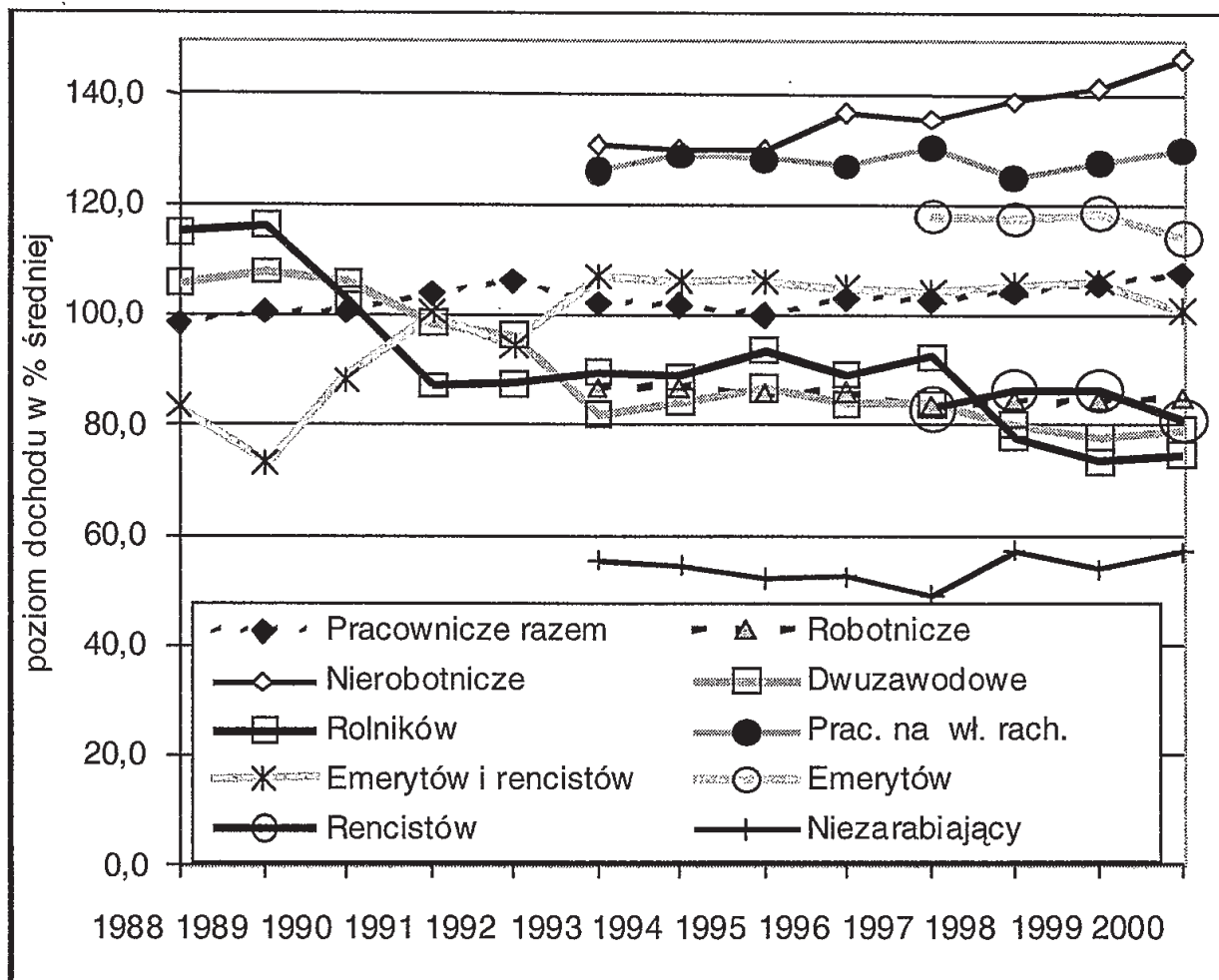
Ciekawe jest to, że rolnicy oceniają swą sytuację na poziomie bardzo zbliżonym do samooceny średniej dla wszystkich grup przy faktycznych dochodach realizowanych na poziomie znacznie niższym niż średnia.

Z kolei wskazywane przez głowy rodzin hipotetyczne wielkości dochodów odpowiadających poszczególnym ocenom warunków bytu od bardzo złych do bardzo dobrych ujawniają, że najbardziej powściągliwi są utrzymujący się z niezarobkowych źródeł, rolnicy (też dwuzawodowi) i robotnicy, a więc ubożsi. Natomiast najbardziej wymagającymi są rodziny nierobotnicze oraz emeryci, którzy podają najwyższe kwoty dochodu odpowiadające poszczególnym ocenom dostatku (tab. 3).

Ogół wskaźników wynikających z subiektywnej oceny potwierdza złożoną sytuację dochodową polskich gospodarstw domowych, jak i wskazuje na znacząco różnicujące się ich aspiracje; ujawnia wyraźniejsze aspiracje emerytów i umiarkowane wymagania rolników.

Dochody gospodarstw domowych – zmiany w czasie

W ostatnich 10. latach przeciętne dochody ludności wzrastały, na ogół podążając za inflacją. Ponieważ był to okres transformacji ustrojowej, to bardziej interesujące wydają się zmiany uzyskiwanego dochodu w jednej grupie w porównaniu z innymi grupami. Zasadnicze zmiany tych relacji zaszły w latach 1990–1993. Można stwierdzić, że rozpoczęcie transformacji trwale pogorszyło sytuację rolników (też dwuzawodowych), natomiast wyraźnie polepszyło sytuację emerytów (rys. 1).

Rysunek 1

Zmiany relatywnego poziomu dochodów (bez podatku) ludności w latach 1988–1998 z uwzględnieniem grup społeczno-ekonomicznych

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Budżety gospodarstw domowych w latach 1988–2000.

Wprowadzenie przez GUS w 1993 roku możliwości rozdzielenia grupy pracowniczej na dwie podgrupy pozwoliło stwierdzić, że dochodowo zasadniczo lepiej przedstawiają się gospodarstwa domowe osób na stanowiskach nierobotniczych, a gorzej gospodarstwa robotników. Dystans dochodowy dzielący te dwie grupy ma tendencję do powiększania się wraz z upływem kolejnych lat.

Wprowadzenie z kolei od 1997 roku możliwości oddzielnego analizowania grupy emerytów oraz grupy rencistów wskazało także na duże różnice dzielące je pod względem dochodów. W kolejnych latach dochody relatywne obu tych grup wykazują tendencje do pogarszania się.

Bardzo zastanawia tendencja, jaka zarysowała się w 1998 roku. Niepokoi wyjątkowo duże pogorszenie dochodów rolników. Rodziny te nominalnie w 1998 roku uzyskały mniej dochodów niż w 1997 roku – tylko 93%. Sam fakt zmniejszenia nominalnych dochodów jest rzadkim zjawiskiem, a jeśli spojrzymy na to jeszcze przez pryzmat inflacji w 1998 r., ukształtowanej na poziomie 11,8%, to musimy stwierdzić, że przekłada się to na ogromny rozmiar realnego pogorszenia sytuacji rolników.

Struktura strumienia przychodów i rozchodów w przekroju grup gospodarstw domowych

Analiza obrotów finansowych potwierdza dystansowanie się grupy nierobotniczej od pozostałych grup, choć wśród tych ostatnich są takie, które z uwagi na aktywność gospodarczą prowadzoną na własną rękę potrzebują obracać większymi kwotami (rolnicy i pracujący na rachunek własny). W gospodarstwach nierobotniczych na 1 osobę przypada miesięcznie aż 1354 zł przychodu, u pracujących na własny rachunek 1073 zł, a u rolników tylko 765 zł. Daje to w stosunku do średniej dla ogółu odpowiednio 150, 119 i 85% (tab. 4).

Największym składnikiem przychodów są oczywiście dochody. Przekraczają one zwykle 70%, u rolników jednak kształtują się na poziomie około 60%. Po stronie rozchodów największy udział mają wydatki (kategoria bezpośrednio związana z konsumpcją). W przekroju grup wydatki mają zróżnicowane udziały, najniższy mają w grupie rolników – 56,8%, a następnie w grupie nierobotniczej – 60,9%, z kolei największy udział mają w grupie utrzymujących się z niezarobkowych źródeł – aż 76%.

Sposób gospodarowania rolników wyróżnia dodatkowo stosunkowo duży udział gotówki w obrotach finansowych i większe znaczenie oszczędności i kredytów.

Warto zauważyć to, że we wszystkich grupach lokaty pobrane są zdecydowanie większe niż odłożone, ale jednocześnie obserwujemy pewien przyrost gotówki, a także niewielką nadwyżkę rozchodów kapitałowych rzeczowych nad sprzedażą majątku, czyli obserwujemy jakby kompensatę redukcji oszczędności innymi formami lokat, także zatrzymywanie gotówki w gospodarstwie domowym. W grupie utrzymujących się z niezarobkowych źródeł kompensata ta nie ma jednak miejsca, co więcej, obserwujemy tu wyraźną nadwyżką kredytów pobranych nad zwróconymi.

Nadwyżka po stronie kredytów zaciąganych nad spłacanymi jest charakterystyczna dla wszystkich grup, z wyjątkiem jedynie pracujących na własny rachunek. Szczególnie duży udział kredytów zaciąganych, bo przekraczający aż 10% obrotów, obserwujemy w grupie rolników. W grupie tej kredyty zaciągane są statystycznie dwukrotnie większe niż spłacane.

Trudno oprzeć się jeszcze jednej refleksji, wynikającej mianowicie z bardzo niskiego (2%) przeciętnego udziału podatków od dochodów osobistych w rozchodach pracujących na własny rachunek, czyli w grupie o stosunkowo wysokich dochodach. Wprawdzie może to być po części wynikiem metody ewidencji danych podczas badania, to jednak wskazuje na znaczne nierówności w faktycznych obciążeniach podatkowych. Największy udział podatków obserwujemy w grupie robotników i w grupie emerytów.

Tabela 4

Poziom i struktura przychodów/rozchodów w gospodarstwach domowych ogółem i w grupach w 2000 r.

Wyszczególnienie	Ogółem	Robotnicze	Nierobotnicze	Dwuzawodowe	Rolników	Prac. na wł. rach.	Emerytów	Rencistów	Utrz. się z niezar. źródeł
Razem przychody/rozchody (łącznie z podatkiem), w zł na 1 os. miesięcznie	905	751	1354	733	765	1073	1039	735	503
Razem przychody/rozchody	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Dochody z podatkiem	74,1	77,3	73,6	72,4	60,9	76,0	75,0	73,8	72,0
Sprzedaż majątku, ziemi	0,2	0,0	0,4	0,0	0,1	0,2	0,1	0,0	0,8
Lokaty pobrane	2,6	1,8	2,9	2,7	3,4	2,4	2,6	2,7	4,8
Kredyty pobrane	4,6	4,8	4,9	5,7	10,8	1,9	3,1	4,1	4,7
Gotówka z poprzedniego miesiąca	18,5	16,0	18,2	19,2	24,9	19,5	19,2	19,4	17,8
Wydatki	64,5	64,3	60,9	62,4	56,8	68,7	66,7	69,7	76,0
Podatki i opłaty	6,6	8,4	7,5	6,3	1,2	2,0	8,0	6,5	2,7
Rozchody kapitałowe rzeczowe	0,7	0,6	1,0	1,3	0,6	0,9	0,4	0,3	0,4
Lokaty odłożone	1,6	1,6	2,2	1,7	0,9	2,0	1,3	0,9	1,6
Kredyty zwrócone	3,8	4,6	4,4	4,2	5,6	2,7	2,3	2,8	2,3
Gotówka na następny miesiąc	22,8	20,5	24,0	24,1	34,9	23,7	21,3	19,9	17,0

Źródło: Jak w tabeli 3.

Podsumowanie

Sytuacja dochodowa ludności Polski jest mocno zróżnicowana, wyniki badań budżetów domowych wskazują, że znaczna część rodzin rzeczywiście z trudnościami wiąże „koniec z końcem”. Takie rodziny znajdują się w każdej grupie społeczno-ekonomicznej, choć stanowią w nich różne udziały.

Statystycznie najkorzystniejszą sytuację dochodową mają gospodarstwa domowe osób zajmujących stanowiska nierobotnicze, a następnie pracujących na własny rachunek. Najgorszą zaś sytuację mają utrzymujący się z niezarobkowych źródeł oraz renciści.

Sytuacja rolników i w pewnym stopniu rolników dwuzawodowych, będąca ekonomicznie zła już od początku lat 90., w sposób ewidentny pogorszyła się w 1998 roku, kiedy to ich nominalne dochody okazały się mniejsze niż w 1997 roku. Mimo tej trudnej, wręcz dramatycznej sytuacji, rolnicy utrzymują postawę progospodarczą, czego wyrazem jest najmniejszy udział wydatków w rozchodach przy i tak skromnej ich kwocie. Na pogarszającą się w stosunku do innych grup sytuację polskich rolników w ostatnim dziesięcioleciu zwracał już uwagę Adamowski analizując dane makroekonomiczne za lata 1989–1995.

Bardziej złożona jest natomiast sytuacja emerytów. Osiągają wprawdzie dochody w przeliczeniu na 1 osobę jedne z wyższych (wyższe niż przeciętne w całej zbiorowości), to jednak jako osobowo małe jednostki mają dochód całego gospodarstwa jako jeden z niższych, co sprawia, że odczuwają jego brak.

Pośrednią sytuację dochodową mają rodziny robotnicze. Ich dochody plasują się jednak wyraźnie poniżej wielkości przeciętnej dla całej zbiorowości.

W obecnej sytuacji dochodowej większość polskich gospodarstw domowych redukuje oszczędności. Dostrzec można, że dysponują jednak pewnymi rezerwami finansowymi, głównie gotówkowymi, teoretycznie mogącymi być choć w części zagospodarowane jako trwałe lokaty przyszłościowe.

Niezależnie od powyższego, w globalnym strumieniu dochodów zaznacza się relatywnie duży udział emerytur i rent przy małym, choć wolno wzrastającym udziale innych świadczeń, a w tym prorodzinnych. Może to dosyć mocno utrudniać dalsze prowadzenie przekształceń gospodarczych, a także świadczy o pasywnym charakterze polityki społecznej państwa.

Analiza pokazuje ponadto, że faktycznie realizowany podatek nie zawsze jest większy tam, gdzie większy dochód. Przekonujemy się, że jest on większy tam, gdzie łatwiej go zebrać, a więc u robotników i emerytów.

Literatura uzupełniająca

- ADAMOWSKI Z., 1996: Sytuacja dochodowa rolników polskich w latach 1989–1995 w świetle danych makroekonomicznych GUS. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej* 4–5/96.
- GUS, 2001: *Budżety gospodarstw domowych w 2000 r.*, Warszawa.
- LUSZNIWICZ A. 1982: *Statystyka społeczna*. PWE, Warszawa.

The Incomes of the Polish Population and their Disposal Structure in the Light of the Survey of Household Budgets

Abstract

The income situation of the Polish population strongly varies. There is evidence that income situation of individual farmers worsened seriously over the past years.

In spite of this difficult condition, farmers have succeeded in maintaining their attitude towards economic activity. On the contrary, the structure of expenditures by other groups of population shows a certain pro-consumption propensities.

The highest level of income was observed in households of employees in non-manual labour positions, of self-employed and in households of retirees and pensioners. Retired people reveal the highest expectation in their income rise.